

30 години
специалност
Философия
във ВТУ

ЗА СТЕРЕОТИПНОТО МИСЛЕНЕ И РАЗМИНАВАНЕТО С ГОЛЕМИТЕ НАДЕЖДИ

Вихрен Бузов*

ABOUT STEREOTYPED THINKING AND THE COLLAPSE OF HIGH HOPES

DOI: 10.54664/BGCA9542

Vihren Bouzov

Abstract: What is the role of stereotypical thinking and does it have a single mechanism? This article proposes a theoretical framework and an explanation of why thinking in stereotypes has become one of the biggest obstacles to achieving progress and building a just society in Bulgaria, as well as in other countries in transition from socialism to capitalism. Today's party ideologies, media messages and mass expectations are woven from stereotypes, and that is why the topic is important.

This type of thinking is present when the generic concept is identified with one of its species.

This analysis also emphasizes the role of stereotypical thinking in dissociating with the great hopes of Bulgarian people for change and a better future, which were strong at the beginning of the transition, but today are on the verge of freezing. They were also the basis of the belief in the civilizational values coming from the West, which were supposed to replace the old backward socialist values of the planned economy and authoritarian socialism. The dream of them and the disappointment that they came to Bulgaria too slowly or even at all caused about 1/5 of the population, mostly young and active people, to look for sustenance and prosperity in the West.

---

* **Вихрен Бузов** – професор, доктор на науките, зам.-ректор по управление на качеството и акредитацията на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, e-mail: v.buzov@ts.uni-vt.bg.

At the same time, poverty, social inequalities, and corruption settled in the country.

Keywords: stereotyped thinking; logical fallacies.

Повече от 30 години преподавам на студентите от ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ логика и много често съм се опитвал да установя практическите вреди от споделените и загнездили се здраво в общественото съзнание логически грешки и заблуди. Една от прекрасните философски книги, които ме подтикнаха да продължа да мисля в тази посока бе „Употребите на песимизма и опасността от фалшива надежда“ на британския консервативен мислител Роджър Скрутън (Scruton 2010), в която той показва, че песимистичните идеи в историята са допринесли много повече от утопичните проекти и надежди за постигането на колективните цели на хората и за предпазването им от провали. Той идентифицира няколко „фалшиви стереотипи“, които са оказали и продължават да оказват негативно въздействие, а вярата в тях няма никакви рационални основания. Такъв е стереотипът за „най-добрия сценарий“, според който такъв винаги се реализира, ако човек играе рисково, например да вземе ипотeka или да направи инвестиция. Нещата обаче най-често се развиват по лошия вариант. Подобен характер има и прокламираната в революционни времена вяра, че „човек се ражда свободен“. Фалшивите предубеждения, че игрите са винаги с нулева сума, при което печалбата за едни е загуба за други и надеждата, че утопичните проекти могат да се реализират с човешки действия са сред основанията на много социални катаклизми. Стереотипът за игрите с нулева сума предполага, че богатите заграбват това, което иначе би могло да остане за бедните. Хората биха си спестили много трудности, ако изоставят тези стереотипни представи и се вслушат в негативните предсказания.

1. Поглед към стереотипите през логиката

Какво е значението на стереотипното мислене и има ли то единен механизъм? В тази статия имам намерение да предложа

теоретична рамка и обяснение защо мисленето в стереотипи се е превърнало в една от най-големите пречки за постигането на напредък и изграждането на справедливо общество в България, а също и в другите страни в преход от социализъм към капитализъм. Днешните партийни идеологии, медийни послания, масови очаквания са изтъкани от стереотипи и затова темата е важна.

Нека да се обърнем със средствата на логиката към механизма на стереотипното мислене и неговото функциониране. Неизбежно трябва да отчетем, че естественият език не описва реалността достатъчно адекватно и точно. Неговите думи и изрази често не могат да бъдат приложени към множество явления от действителността, защото са твърде общи и неprecizни. Те стават част от едно съкратено мислене, допускащо възможност за различни приложения и интерпретации. В много случаи нямаме и възможност за нещо по-добро или по-точно и затова се задоволяваме със стереотипа.

Той се опира на общността на имената. Проблемът за общото е един от най-старите философски проблеми. В духа на традиционната предметна онтология общото се разглежда като общо свойство или характеристика на клас от предмети. Имената означават обекти или личности и могат да стоят на мястото на подлога или на сказуемното определение в изречението. След Фреге името се характеризира с денотат – обекта или множеството от обекти, до които се отнася, и значение, разкриващо начина на представяне на този обект. (Фреге 1996; Бузов 2020, 18-19). Логиката разглежда едно име като общо, когато има повече от един десигнат, т.е. отнася се до обекти, носители на определен предикат. Следвайки подхода на традиционната логика, можем да определим общото име като отнесено към род, който може да бъде разделен на различни видове. И двата пътя към третиране на категорията общо представят един и същ феномен. За всяко общо име съществуват подчинени такива, чиито обеми са разделени. Нека A е общо име, което се отнася до област от обекти A' , например „зърнени култури“. Ако определим A като „род“, можем в него да обособим като видове $B_1', B_2' \dots B_n'$, които носят

имена $B_1, B_2 \dots B_n$, съответно в нашия пример „зърнено-житни“ и „зърнено-бобови“, имащи и свои подвидове. Тези имена са подчинени на А.

Имаме работа със стереотипно мислене, когато родът A' е отъждествен с избран от видовете B'_i за някое $i, i \in \{1, 2 \dots n\}$ и всеки елемент от рода A' се разглежда като принадлежащ към вида B'_i . Общото се подвежда под частното или единичното. Вследствие на това характерните черти за всеки обект от даден установен B'_i са приписвани на всички обекти от А. Те функционират като имащи един и същ обем. Изборът на даден вид сред всички достъпни от съответния клас и приемането му като представящ целия разнороден по своята вътрешна природа род няма логическо оправдание, освен това представлява логическа грешка, наречена „грешка от обобщение“. (Lukowski 2012, 262) Трябва да се признае обаче, че използването на даден тип, като представящ целия род е средство за улесняване на мисленето. Не винаги се налага да вземаме предвид всички видове, които не са нещо повече от „типове“ за съответния род. Типологията е непълна класификация – изброяване само на някои от видовете на даден род. Но тук става дума за прехвърляне на характеристики от частното на всички видове от даден род. Използването на такъв похват няма емоционална основа и не е насочено към постигане на конкретна цел, в този смисъл, не е по дефиниция средство за манипулация, а по-скоро – за ефективна комуникация. Изборът на даден вид като представящ характеристиките на целия род е произволен и зависи от много фактори като знание или незнание, осъзнатост, образование, възпитание, обществена позиция.

Всеки индивидуален обект е носител на общи свойства и колкото повече от тях отстраняваме, достигахме до неговата индивидуализация и обратно. В традиционната логика това се нарича закон за съотношението на обема и съдържанието на понятието. Възможността да обхванем повече видове с едни и същи общи характеристики дава възможност за икономия на мисленето и ези-

ковото изразяване. Така за човек с непоносимост към глутен например няма значение какъв вид плод имат съответните зърнени култури и храните, произведени от тях – пшеница, овес, булгур, ечемик са такива, които трябва да се избягват. А за някой, който не харесва зърнени закуски и предпочита месо на тази основа всички те си остават „храна за кокошки“. Подобни имена, които извеждат избирателно общо свойство, се наричат обобщени. Стереотипното мислене често е в основата на отношенията ни с другите хора, например с чужденците. Познаваме сърби, които са весели, свободомислещи и буйни на маса, а тези избрани черти сме склонни да отнасяме към всички представители на сръбския народ. В нашата политика съвсем наскоро видяхме млади българи с харвардски дипломи, които се изявиха като себични, недостатъчно образовани и „забравили“ нашия език, лишени от национално чувство и представи за работата на държавната машина, и на тази основа ще разпростираме тази негативна нагласа към всеки следващ кандидат с подобна биография. Представителите на софийската дясна интелигенция, които се изживяват като единствен стожер на европейските ценности, бяха удачно типологизирани като „жълтопаветен умнокрасивитет“ (Наков 2022). Нахлулите незаконно у нас през 2013-14 г. мигранти в резултат на агресията на Запада в Сирия създадоха представите ни за принудителната миграция и „бежанците“ от войни и конфликти. А в тяхното съзнание гостоприемството на българите бе отъждествено с образа на смелчагата Динко от Ямбол.

За млада жена, която иска дете, неговият образ е типизиран – то е красиво, умно, послушно, игриво, здраво, като се игнорира възможността да няма някое или нито едно от тези качества, защото децата са различни. Това не се отчита и от образователната система – детските градини и училището се опитват да моделират всички деца по един калъп, като оценяват техния напредък по склонността да изпълняват заповеди. По същия начин, ако жена избира кандидат за съпруг, от него се очаква да бъде добър, внимателен, състоятелен, забавен, но отново имаме безкрайно много възможности нещо от това да не се случи.

За да останем обективни от гледна точка на състоянието на съвременните дискусии в логиката и философията на езика, трябва да обсъдим възможността тази процедура на установяването на даден вид като репрезентативен за целия род да бъде оправдана с помощта на „каузалната“, или „новата“, теория за референцията на С. Крипке и Х. Пътнам. Тя се разграничава от Аристотеловата традиция, според която общото е общо свойство на обекти от даден клас, и се опитва да намери ново обяснение за произхода на общите имена в езика и за характера на техния денотат и за зависимостта на езика от обществените конвенции. За американските автори то може да бъде сведено до парадигмален образец на вида, такъв, който изразява неговата същност, или „естествен тип“. Тази теория прави именуването и идентифицирането на денотата на общите имена доста сложна процедура.

Общите имена означават „естествени типове“ (*natural kinds*). Х. Пътнам вижда в тях „имена за такива неща като естествени субстанции, видове и физични величини“ (Putnam 1983, 71). Така „крáva“, „тигър“, „злато“, „температура“ са думи, означаващи „естествени типове“. За Крипке и Пътнам общите имена не са съкратен израз за класа от необходими и достатъчни условия за членство на съответния индивид в класа, както е в Аристотеловата традиция. Значенията не са в нашите глави като етикети, прикрепени към музейни експонати (У. Куайн), нито в света на идеите, а се фиксират отчасти от света с неговите обективни закони и отчасти от колективната употреба на думите в езиковата общност. Естествените типове нямат аналитични дефиниции, не могат да бъдат представени чрез някаква съвкупност от свойства, които сме познали ясно и отчетливо. Понятията за тях се въвеждат чрез перцептивен контакт с парадигмални образци от вида в някакъв „акт на кръщаване“ („въвеждащо събитие“) – остензивно посочване на обекта, който от този момент става носител на дадено име. На мястото на Платоновия законодател на имената от „Кратил“ тук застава случаен индивид, срещнал за първи път ненаименувания до този момент обект. Този акт стои от едната страна на каузална верига от употреби и предавания на името

в рамките на езиковата общност (Putnam 1975, 198-202). В нея съществува своеобразно „разделение на лингвистичния труд“. Предполага се, че един подклас от езиковата общност – този на експертите, е в състояние да разкрие действителната същност и структура на образа, а с това и същността на съответния естествен тип. Знанието се съхранява и предава в лингвистичната кооперация, ставайки елемент на значението на термина. Лингвистичната компетентност изисква познание за същността на нещото плюс каузална връзка с въвеждащото събитие. Референцията на естествените типове в имена и понятия е директна. Значенията са детерминирани от емпиричните открития за вътрешната структура на нещата и от историята на предаването на имената в лингвистичния колектив. Идентификацията на един обект като принадлежащ към даден естествен тип се изразява в съждения за необходими истини апостериори. Такива могат да бъдат резултатите на емпиричното изследване (Kripke 1980, 125–142).

Имал съм повод да поставя въпроса дали „новата теория за референцията“ избягва клопките на номинализма? (Бузов 2002, 47–48) Когато наричаме даден обект с име, отнася ли се това и за неговия естествен тип? Естественият тип не би могъл да съществува актуално пред нас по същия начин, както индивидуалния обект. Той е общото, което не може да бъде отделен обект, наред с другите обекти. Неопределеността на понятието „естествен тип“ може да се премахне само чрез обвързването на значението със социалното общуване и дейност. Общото съществува обективно, но по различен начин от единичните неща. То е създадено, конструирано от познаващия субект, детерминирано е от развитието на социалната организация на човешките индивиди. Това не означава, че естествените типове съществуват като идеи в някакво колективно съзнание. Пътнам се опитва да въведе социалната компонента на значението чрез каузална верига от предавания на името, но сам разбира, че това е неясно понятие. Не са посочени нито границите, нито условията за съществуване на дадена езикова общност. Социалната кооперация не се редуцира само до постулираното разделение на лингвистичния труд. Тя е далеч по-сложна и включва практическото взаимодействие с естестве-

ните типове. Не е достатъчно само да се каже, че семантиката е социална наука (Putnam 1975,152).

Ако приемем гледната точка на тази теория и анализираме механизма на стереотипното мислене в даден казус, ще трябва да доказваме, че избрания вид за представителен за рода изразява неговата същност в смисъл на „естествен тип“. Така отъждествяването на политиците с корумпирани и безотговорни хора може да се окаже съществена и необходима характеристика на всички представители на рода, а разочарованието ни от извращенията на неолибералната демокрация може да бъде допълнително подхранено от съзнанието, че днес изглежда няма по-добър строй.

2. Стереотипите и големите надежди за промяна

В тази статия бих искал да поставя и акцент на ролята на стереотипното мислене за разминаването с големите надежди на нашия народ за промяна и по-добро бъдеще, които бяха силни в началото на прехода, а днес вървят към точката на замръзване. Те бяха в основата и на вярата в идващите от Запада цивилизационни ценности, които трябваше да заменят старите назадничави социалистически ценности на плановото стопанство и авторитарния социализъм. Мечтата за тях и разочарованието, че у нас идват твърде бавно или даже никак, насочи около 1/5 от населението, предимно млади и активни хора, да потърсят препитание и просперитет на Запад. В същото време у нас се настаниха бедността, социалните неравенства, корупцията.

Първата от тези стереотипни представи е идеята за демокрация. Ние се надяхахме да се установи демократично обществено устройство по подобие на това в САЩ и страните от Запада, еманация на либералните ценности. При него имаме разделение на властите, хората са свободни да избират своите представители в органите на държавната власт, да упражняват контрол върху тях, а признатите права и свободи се гарантират от държавата и разширяват непрекъснато. Можем да се съгласим със Скрутън, че най-често не се реализира „най-добрия сценарий“, но при нас като че ли се реализира най-лошият! И в количествено и в качест-

вено отношение изградената у нас демокрация има съществени недъзи, но успокоителното е, че това вече може да бъде отнесено с пълна сила и към страните от Запада. И главният проблем не е в корупцията и лобизма, които са завладели обществените и политическите отношения, нито в капсулирането на политическия елит и неговото обвързване с икономическата олигархия, а в системното ограничаване на правата на хората и прокарването на авторитаризъм в по-крайни от тоталитарния социализъм форми. Пандемичните ограничения с насилствената ваксинация, дигитализацията, „Зелената сделка“ се превърнаха в истински инструменти за невъобразимо подтисничество. Неговите цели бяха маскирани с грижа за хората, но те самите не повярваха и започнаха да протестират. В тези обстоятелства неолибералните стратегии от Давос, начело с Клаус Шваб, се опитаха да прокарат идеята за замяна на демокрацията с по-ефективна форма, при която да бъде гарантирано управлението на корпорациите. (Schwab, Maleret, 2020) Тя трябва да се опира на новите информационни средства, които дават възможност за следене и контролиране на всеки човек. Проектът за налагане на дигитален авторитаризъм ни насочва към един „нов свят“, в който обикновеният човек няма избор и бъдеще. Тези процеси обаче се сблъскват със сериозна съпротива – така в ЕС Унгария и Полша енергично се противопоставят на авторитарните тенденции, а в САЩ Тръмп набира сили за завръщане. Едва ли някой може да убеди с разумни доводи холандските фермери, че трябва да съкратят птицепроизводството в своите ферми и да преминат на бръмбари, за да не замърсяват природата в името на „Зелената сделка“.

С подменената идея за демокрация е свързана и представата на съвременния неолиберален елит за авторитарни диктатори. Днес президентът Байдън се опитва да наложи ново глобално разделение – между демократични и авторитарни страни. От доста време тип на авторитарен диктатор са Путин, Ердоган и всички, които не се подчиняват на политиката на Запада и се водят от своите национални интереси. Няма значение, че печелят избори и функционират демократични институции. Саудитският

крал не влизаше в тази група, докато приемаше големите оръжейни сделки, но сега вече и той се е запътил натам. Канадският премиер Трюдо, който погази индивидуални и колективни права в защита на Ковид-мерките няма шанс да смени позиция.

На следващо място можем да поставим вече утвърдения като стереотип „разказ“ за „прехода“ от тоталитаризъм към пазарна икономика. Той включва магическите формули за приватизация на държавната собственост и повсеместна комерсиализация, които да отворят път за частния бизнес да преобрази обществото. Това трябваше да се опира на чужди инвестиции и внедряването на по-прогресивни западни технологии. Държавата априори се разглеждаше като „лош“ стопанин и затова държавните предприятия трябваше да бъдат стихийно раздържавени и продадени на наши и чужди инвеститори. Някак игнорирахме наученото в часовете по политическа икономика, че капитализмът инвестира само там, където има евтина работна ръка, ниски данъци и максимална печалба. Това ни обричаше не на ускорена модернизация, а на забавена демодернизация. „Преходът“ нямаше общ модел – в едни страни стана мирно, с договорен отказ от властта на бившата номенклатура (Чехословакия), в други се осъществи силово (Румъния), трети запазиха най-ценното от предишното държавно и обществено устройство.

Можем да се запитаме защо нашият преход не беше като този в Китай или Виетнам, които съхраниха стратегическото планиране и жизнеспособността на държавата, както и нейното място в една социално ориентирана икономика, с което се превърнаха в икономически гиганти. Защо Западът даде такава насока на развитието на тези страни е ясно – разчиташе се те да се превърнат в последователни противници на Съветския блок. Тази перспектива обаче бе загубена в последните години.

Преходът у нас се развиваше и с още една абсурдна вяра – в силата на частната собственост и инициатива. Оказа се, че защитата на тази собственост е само мит и днес наблюдаваме заземане на авоари и имоти на цели държави и техните граждани противно на международното право, а фалшивите имотни сдел-

ки, заграбването на бизнеси, дори с участие на представители на държавата, и ограниченията на правото на собственост, станаха нещо обичайно. Дали на нашите предприемачи липсваха качествата на британските от времето на Адам Смит и Робърт Оуен, но те се превърнаха в тотално зависими от благоволенieto на държавата и корупцията при обществени поръчки.

Може би най-тъжната история е със стереотипът за очакваната свобода. За съжаление ограничената свобода от епохата на социализма бе заменена с неограничена несвобода. Независимо, че свободата излезе на първо място сред ценностите и значително изпревари равенството още в първото десетилетие на този век (Bouzov 2011), тя бе смачкана от множество зависимости като се почне от политическата и медийна манипулация, от информационните средства и евробюрократизацията и се стигне до задълбочаващото се все повече социално неравенство, корупция, организирана и битова престъпност. След като съзнателно разсипа собствената си държава, българинът очаква помощ и спасение от нея самата или от някакъв имажинерен политически субект (цар, Слави Трифонов, младите и образовани в Харвард) и на всеки избор повече от половин милион души са готови да се плъзнат към подкрепа за следващия „спасител“. Психологическите изследвания обръщат внимание, че „културата на зависимост се основава на допускането, че оцеляването и благополучието на индивида е възможно само с цената на отказ от автономно морално мислене и действие. Емоционалното развитие на индивидите е блокирано и те не постигат степената на емоционална зрялост, необходима за успешно етично функциониране. Провалът да бъде интернализирана етичната функция води до вменияване на цялата морална отговорност на авторитета (бащата, властта) и свръхочаквания по отношение на този авторитет.“ (Иванов 2021, с. 141) Днес ограничаването на свободите води до загуба на възможност за автономни решения и действия.

И, не на последно място, искам да поставя животът ни от криза в криза, което породи очакването, че кризите са нещо обичайно, а „нормалният ред“ е по-скоро изключение. Да се живее

рационално с подобен стереотип не е никак удобно, без да са ясни неговите корени. С такава естествена интерпретация се сблъскваме, когато вярваме или слушаме, че демокрацията и „нормалната“ държава представляват „управление чрез правила“, към което трябва да се стремим да възстановим или гарантираме. Тези правила позволяват на хората да координират своите интереси и действия като балансът би трябвало да се постигне по естествен начин. Това е ключова хипотеза в съвременните либерални идеи за държавата. Има основания тази вяра да се разглежда като мит: в голямата група във време на криза „лесно се поляризират хаос и порядък, създава се и битува митът за порядъка“ (Иванов 2020, 121). В условията на съвременните международни политически и икономически отношения играят роля най-вече стихийни фактори, господства „правото на силния“, а следването на правила е по-скоро изключение. Капитализмът е непрекъснат генератор на кризи и конфликти и повишаването на степента на взаимна обвързаност в епохата на глобализация увеличава техните негативни последици. Надпреварата във въоръжаването и регионалните кризи на сигурността показват непрекъснато изостряне на напрежението в международните отношения, породено от утвърждаването на многополюсен свят на мястото на някогашния еднopolусен, управляван от

САЩ.

На стереотип се опира и загубата на доверието в медиите, представянето им като обслужващи политиците, частните интереси на корпорациите и разпространители на „фалшиви“ новини. Нека си спомним Вазовия герой Павел Мишеморов, който мразеше всички „вестникари“. По същия начин днес хората, които вярват в мита за „четвърта“ власт са изумени от лъжите и манипулациите на водещи корпоративни медии като CNN. Днес отразяването на военните конфликти се превърна в истинска фабрика за фалшиви новини, която работи с инструментите на киноиндустрията. На тезата, че всички медии лъжат и манипулират можем да противопоставим, че има и честни журналисти като Тъкър Карлсън от Fox News.

Как можем да се противопоставим на утвърдените стереотипи? Чрез критическо мислене и умение за поставяне на въпроси и търсене на отговори тези предубеждения може да бъдат разклатени. Може да се препоръча съпоставянето на избрания представителен за рода тип с всички останали, за да се установи, че той не е носител на свойства, които обединяват и тях. Има различни типове демократично устройство и най-разнообразни модели на политически и икономически преход. Последният не винаги е от тоталитаризъм към демокрация, а може да бъде към реставрация на капитализма или да води към изграждане на социална пазарна икономика с активна роля на държавата. Всеки днешен политик може лесно да се превърне в авторитарен диктатор, в което се убедихме по време на пандемичните ограничения. Западният икономически елит и стратегите от Давос няма да успеят да спасят еднополюсния свят с господството на долара и глобалните корпорации. Хората, които протестират в съвременните развити страни на неолибералния капитализъм срещу новия авторитаризъм и абсурдните проекти като „Зелената сделка“, виждат света по-обективно от медиите, и можем само да се надяваме техните усилия и глас да стават все по-ефективни

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Бузов 2002: Бузов, В. Философия на езика. Враца: ИК „Одри“//
Buzov 2002: Buzov, V. Filosofiya na ezika. Vratsa: IK „Odiri“;

Иванов 2021: Иванов, И. „Здравословни и патологични режими на функциониране на малките общности - механизми разрушаващи социалния капитал“. Сборник текстове „Овластяване на работещите в социалната сфера в малките населени места - предизвикателства и възможности“, Университетско издателство „Св.св. Кирил и Методий“, 2021//; Ivanov 2021: Ivanov, I. „Zdravoslovni i patologichni rezhimi na funktsionirane na malkite obshtnosti - mehanizmi razrushavashti sotsialniya kapital“. Sbornik tekstove „Ovlasyavane na raboteshtite v sotsialnata sfera v malkite naseleni mesta - predizvikelstva i vazmozhnosti“, Universitetsko izdatelstvo „Sv.sv. Kiril i Metodiy“, 2021;

Иванов 2020: Иванов, Иван Кирилов. „Групова динамика в ситуация на криза и подходи за управление на груповия процес“ - Варненски свободен университет. ПРИЛОЖНА психология и социална практика: научна конференция, Варна: ВСУ. „Черноризец Храбър“, 2020// Ivanov 2020: Ivanov, Ivan Kirilov. „Grupova dinamika v situatsiya na kriza i podhodi za upravlenie na grupoviya protses“ – Varnenski svoboden universitet. PRILOZhNA psihologiya i sotsialna praktika: nauchna konferentsiya, Varna: VSU. „Chernorizets Hrabar“, 2020;

Наков, В. 2022: Након, В. „Портрет на българските либерали: жълтопаветният умнокрасивитет“. 28.06.2022 Вестник „Труд“ (<https://trud.bg/19.08.2022>)// Nakov, V. 2022: Nakov, V. „Portret na balgarskite liberali: zhaltopavetniyat umnokrasivitet“. 28.06.2022 Vestnik „Trud“;

Bouzov 2011: Bouzov, V. „Social Responsibility and Political Participation (the Case of Bulgarian and Romanians)“. The Impact of European Union Integration of the Border Regions, Conference Volume, Craiova University Press and St. Cyril and St. Methodius University Press, pp.15-19.

Kripke 1980: Kripke, S. Naming and Necessity. Cambridge University Press;

Lukowski 2012: Lukowski, P. Logika praktyczna z elementami wiedzy o manipulacji, Warszawa: Lex a Wolter Kluwer biznes;

Putnam 1975: Putnam, H. Mind, Language and Reality. Philosophical Papers Vol.2, Cambridge University Press;

Putnam 1983: Putnam, H. Realism and Reason. Philosophical Papers Vol.3, Cambridge University Press;

Scruton 2010: Scruton, R. The Uses of Pessimism and the Danger of False Hope. Atlantic Books;

Schwab, K., T. Malleret, (2020), Covid-19: The Great Reset, Forum Publishing

Фреге 1996: Фреге, Г. „За смисъла и значението“ „Философски алтернативи“ №3, с. 3–17, 1996// Frege 1996: Frege, G. „Za smisala i znachenieto“ „Filosofski alternativi“ №3, s. 3–17, 1996.